

Vázlatok az Országos Széchényi Könyvtár arcképcsarnokából

HORVÁT ISTVÁN (1784–1846)

Horvát István a XIX. század első felében a magyar szellemi, irodalmi és tudományos közéletnek egyaránt ismert személyisége volt. Bátor kezdeményező és fáradhatatlan szervező, kiváló előadó és iskolát teremtő tanár, nagy teherbírási végrehajtója volt a megújuló hazai kultúra napi teendőinek. Két évszázad távolából visszatekintve személye mintha némiképp megfakult volna, az általa kezdeményezett és elvégzett munka azonban szervesen épült be a magyar kultúra történetébe.

Az elszegényedett dunántúli köznemes család fia (Székesfehérvárott született) a XVIII. század utolsó esztendejében kezdi meg tanulmányait a pesti egyetemen. Révai Miklós tanítványa, a történeti nyelvészet híve, nyelvtörténeti–helyesírási dolgozatában meg is védi Révait Verseyhy Ferenc támadásával szemben (1806). A nyelvészet és a történelem foglalkoztatja, tanulmányai végeztével nevelői állást vállal Ürményi József országbíró házánál. Megtapasztalja, hogy az értelmiségi életforma már a XIX. század kezdetén is csak nehéz és szűkös megélhetést biztosít.

Az 1810-es évtized a magyar szellemi élet kibontakozásának ideje, Pest és Buda magyar művelődési központtá válásának kora. Horvát István – a nála idősebb Virág Benedekkel és Révai Miklóssal, a hozzá hasonló korú Ferenczy Jánossal és Vitkovits Mihállyal – a szellemi élet megszervezésén munkálkodik. „Egyetemi és pályakezdő éveit vizsgálva kirajzolódnak egy irodalmi vezér szerepkörére alkalmas ifjú tudós vonásai. Láthatóvá válnak egy megvalósítható terv csírái: irodalmi társaságot kell létrehozni, folyóiratot kell indítani, vitákat kell szítani, adatokat kell gyűjteni, irodalmi és történelmi hagyományokat kell fölleveníteni, újra kiadni és így az értékeket megőrizni... Olyan program ez, amely megvalósításához társakat lehet találni, mert perspektívája van, mert a múltba kapaszkodva, a jelent összefogva a jövőt építhetné. Olyan program, amelyet a korszak, a századelő kínál. Most érkezett el az ideje. Megkockáztatom a föltevést: Horvát Kazinczyhoz hasonló formátumú egyéniség” – olvashatjuk Szalai Anna 1990-ben megjelent monográfiájában.

Horvát sokat tesz a fenti célok megvalósítása érdekében, fáradhatatlan levelező, írók, kiadók, olvasók és mecénások találkozását (Pesten), utazását és együttműködését szervezi. Kazinczy „pesti triászának” tagja. Fontosnak érzi az igényes olvasóközönség megteremtését, e célból indítja meg a Magyar Dámák Kalendáriumját (1812), de részt vesz a Tudományos Gyűjtemény (1817), majd az Auróra alapításában is (1822). Mindhárom fórumon, elsősorban az igényes ismeretterjesztést szolgáló művekkel, maga is tevékenyen jelen van. A Marczibányi-alapítvány ügyintézője, a magyar nyelv és irodalom művelésére kiírt pályázatok odaítélésében kap szerepet (1815-től).

1830-tól a magyar nyelv és irodalom tanára lesz a pesti egyetemen. A Magyar Tudós Társaság tagságát viszont elhárítja magától. Kiváló szónok és előadó, hallgatói lelkesednek érte, hazafias érzésvilága hatással van kortársaira és a fiatalabb nemzedékre. Tanítványai között találjuk az író Eötvös Józsefet, a történész Szalay Lászlót és a politikus Vasvári Pált.

Korai történelmi munkáiban Pest város német Ofen nevére elmélkedik, majd a magyar királyok (Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás) nyelvvédő tevékenységéről ír (1810 illetve 1815). A történelmi Budát és a századelőn újjáformálódó fővárost, Pest-Budát mint „a munka, a szorgalom és a virágzás követendő eszményképét” rajzolja meg, amelyet a néppel-nemzettel törődő uralkodók bemutatása egészít ki. 1823-tól a történelmi segédtudományok professzora a pesti egyetemen, érdeklődési körébe elsősorban a diplomatika tartozik.

Az 1830-as években történelmi szemhatára némiképp beszűkül, a feudális nacionalizmus hirdetője lesz, nyelvtörténelmi elveit is ehhez a szemlélethez igazítja: a magyar nyelvet az összes élő nyelv közül a legősibbnak tartja, szélsőséges, ma már megmosolyogtató szövegeit sokan rontanak tudósi-történelmi hitelén. Az utókor elsősorban a felvilágosult irodalomszervező Horvát Istvánt őrizte meg emlékezetében: „Mindennapi” című naplója (1805 és 1809 közötti éveiről) a korszak szellemi életének ismeretéhez megkerülhetetlen forrás, 1967-ben jelent meg első ízben nyomtatott alakban.

Horvát István 1815 decemberétől töltötte be a Széchényi Könyvtár könyvtárőri állását, öt évig tartó leltározási munkával kezdte önálló könyvtárőri tevékenységét. 1827-re mintegy 23 ezer kötet leltározásával sikerült végeznie. A Könyvtár állományának teljes kötetszáma ennél jóval nagyobb volt, de egyelőre nem került állományba a köteles példányból beérkezett ún. „kötetlen könyvek” több tízezer tételes anyaga, a mintegy 40 ezer kisnyomtatvány és a térképek. Elkészült a betűrendes cédulakatalógus és egy tárgyi index. A kéziratállományból csak a Széchényi-anyagot dolgozták fel, 2100 kötetet. A folyamatosan beérkező, újabb gyűjtemények (Illésházy- illetve a Jankovich-gyűjtemény) nagy kötetszáma következtében a feldolgozó munka ellehetetlenült. A Könyvtár munkaerő-állományát ez időben egy könyvtárőr, egy írnok és egy szolga jelentette. Az írnyi (scriptor) állást közel két évtizeden keresztül nem töltötték be, majd csak 1837-től vették fel Mátray Gábort a Jankovich-gyűjtemény feldolgozására, ő idővel Horvát István utóda lett. A könyvtárőr (custos) személye ebben a korban meghatározó jelentőségű volt, érdemi könyvtári munkát csak ő végzett. A Múzeum és a Könyvtár fenntartási és gyarapítási ügyeiben nagyvonalú József nádor a személyi létszám és a fizetési igények tekintetében szigorúnak és takarékosnak bizonyult.

1838-ban, a pusztító pesti árvíz következményeként a Könyvtár állományát a Ludoviceumba szállították. Itt a könyvek egy évtizeden keresztül ládában maradtak, a könyvtári bútorzat hiánya és a szűkös helyviszonyok semmiféle feldolgozó munkát nem tettek lehetővé. Ezen a sanyarú helyzeten csak a Magyar Nemzeti Múzeum új palotájának a megépülése segített, 1847-ben.

A szabályzat szerint (kelt 1811-ben) az olvasók naponta 9 és 12 óra között léphettek a Könyvtárba, kölcsönzés kezdettől fogva tilos volt, illetve csak kivételes esetben, tudósoknak, intézményeknek tették lehetővé.

Horvát István mint könyvtáros-bibliográfus hatalmas munkát végzett: a hungarika vonatkozásokat valamennyi bel- és külföldi forrásból gyűjtötte, magyar

írókról és tudósokról életrajzi lexikont készített, amelynek a terjedelme száz kéziratot (!) tett ki. Megkezdte a korvináknak, Mátyás király könyvtárának az első bibliográfiai összeállítását. Könyvtárosként is tudós maradt, a Könyvtárat a hungarológiai kutatás eszközüvé és helyszínévé tekintette. Könyvtárosként is azt a munkát folytatta, amelyet fiatal korában megkezdett, a nemzeti szellemi vagyon védelmét, összegyűjtését és hozzáférhetővé tételét. Kiemelkedő fontosságúnak tartotta a gyarapítás munkáját: könyvtárossága három évtizede alatt az állomány az ötszörösére nőtt. A feldolgozó munka nem tudott lépést tartani ilyen mértékű gyarapodással. Horvát tudósi és egyetemi tanári tevékenysége egyébként sem hagyott sok időt a könyvtári munkának. 1837 és 1843 között megbízott igazgatóként még a Magyar Nemzeti Múzeum ügyeit is intézte. 30 ezer kötetes saját könyvtárát József nádor vásárolta meg a Széchényi Könyvtár részére.

1846-ban, hatvanegy éves korában halt meg. Személyében nagy formátumú tudós-könyvtáros távozott, aki egyszerre volt aktív gyarapítója és tudatos használója a gyűjteménynek.

MÁTRAY GÁBOR (1797–1875)

Mátray Gábor közel negyven évig állt a Széchényi Könyvtár szolgálatában, tevékenysége a magyar történelemnek és a Könyvtár életének több korszakát fogta át. Pályája jól mutatja a XIX. századi értelmiségi lét lehetőségeit és határait, a kultúra folyamatosan növekvő szerepét a közgondolkodásban és a polgárosodó társadalomban, ugyanakkor az értelmiség megbecsülésének változatlanul alacsony színvonalát és gyakori kiszolgáltatottságát is.

Mátray Gábor élete bővelkedik olyan elemekben, amelyek a XIX. század első felében tipikusnak mondhatóak. 1797-ben, a Pest megyei Nagykátán született elmagyarosodó német családból. A tudományok iránti érdeklődést bizonyára községi néptanító édesapja mellett sajátította el. A család hamarosan Pestre költözik, Mátray számára lehetőség nyílik zenei tehetsége kibontakoztatására, tizenkét éves korában már nótaszerzőként tartják számon. A zene szeretete végigkíséri életét, zenetörténeti kutatásokat végez, 1840-ben a Hangászegyesületi Énekiskola igazgatója lesz, és részben az ő érdeme, hogy az intézmény Nemzeti Zenede néven idővel konzervatóriummal fejlődik. Az igazgatói tisztség mellett a szavalattan tanára, tapasztalatait tankönyvben teszi közzé. A magyar zenetörténetet jelentős művekkel gazdagította, Csermák Antal és Bihari János népzenei tevékenységét örökölte meg, 1852 és 1858 között kiadta a Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményét. De kapcsolatba kerül a pesti színjátszókkal is (elsősorban zenés), darabokat fordít, zenét szerez, hangszerel.

Pályaválasztásában ugyanakkor a kor szokását követi: jogot tanul, 1807-ben jegyzői vizsgát tesz. Még ugyanebben az évben a Széchényi család szolgálatába szegődik: Széchényi Lajos családijánál lesz nevelő. 13 évet tölt a nemzeti érzelmű főnemesi család környezetében, ez idő alatt műveltsége elmélyül, megismerkedik a társadalmi és politikai reformeszmékkel, a Széchényi család bécsi, pesti és sopronhorpácsi kastélyában gyakoriak a színelőadások, a társasági élet természetes velejárója a zene, a tánc. A gróf családi könyvtárát a fiatal Mátray rendezi, érdemi feladatokat kap a gyarapítás munkájában is.

Gyarapodó és elmélyülő ismereteit megosztja a nyilvánossággal is: az 1820-as évektől több írása jelenik meg a Tudományos Gyűjteményben és a Hasznos Műlatások c. folyóiratban. 1830-ban önálló útra lép, ügyvédi vizsgát tesz, hamarosan azonban a reformkor megpezsdült irodalmi és szellemi életének az egyik szervezője és tevékeny résztvevője lesz. A zeneművészet mellett az irodalom és a történelem értékeinek a felkutatása és megőrzése felé fordul érdeklődése. Nemzedéktársaihoz hasonlóan ő is új fórumok megteremtését tartja fontosnak, megindítja és nyolc éven át szerkeszti az első magyar szépirodalmi folyóiratot, a Regélőt és társlapját, a Honművészt (1833 és 1841 között), ő maga is számos ismeretterjesztő cikket közöl. Segít létrehozni az első magyar képcsarnokot, elkészíti az első magyar kiállítási katalógust. Tevékeny munkát végez a Nemzeti Színház megteremtésében, rövid ideig a színház zenei igazgatója, dalbetétet komponál Vörösmarty Mihály Árpád ébredése c. színművéhez (Rémalakok karéneke), amely a színház nyitó előadása volt.

Az értelmiségi életforma reformkori megvalósítói nemcsak polihisztóriai érdeklődésből vállaltak néha távol esőnek tűnő feladatokat, de megbecsülés és elismerés hiányában gyakran különböző feladatok és hivatalok betöltésére egyidejűleg is kényszerültek. A kibontakozó nemzeti mozgalmak idején azonban a nyelvismeret, a szépművészetekben, a zenében és az irodalomban való jártasság még harmonikusan megfért egymással, és ezt az oktatás és az igényes népszerűsítő publikálás szervesen egészítette ki.

1837-ben került Mátray Gábor kapcsolatba a Széchényi Könyvtárral, kezdetben napidíjas feladatként a Jankovich-gyűjtemény leltározását látja el. A mintegy 30 ezer tételes gyűjteményt négy év alatt dolgozza fel – a végleges állás elnyerésének reményében. 1846-ban, Horvát István halála után a könyvtár öre lesz, de neki is mindössze egyetlen „famulus” áll rendelkezésére.

Mátray könyvtári tevékenysége némiképp pályamódosításnak is felfogható. A korábban oly tevékeny, polihisztor érdeklődésű ifjú egyszerre felszámolja korábbi kapcsolatait (csak zenedei igazgatóságát őrzi meg haláláig), a Könyvtár fejlesztésébe és rendszerezésébe temetkezik. Másrészt azonban a korábbi érdeklődés és tevékenység folytatásaként is felfoghatjuk könyvtári munkálkodását. Az összegyűjtött művek és tapasztalatok összegezését láthatjuk benne, az új nemzedék, a tehetséges és igényes követők segítségét.

A Batthyányi-villa kertjében 1837 és 1845 között, óriási költséggel, országgyűlési támogatással, a kor egyik legtehetségesebb építészének, Pollack Mihálynak a tervei szerint készült el a Magyar Nemzeti Múzeum, a reformkori magyar kultúra és a nemzeti összefogás jelképe. A Könyvtár beköltözése (a Ludovicumból, ahová az 1838-as árvíz után kényszerült) közel egy évig tartott, az épület első emeleti helyiségeit kapta meg, megnyitására azonban csak évekkel később kerülhetett sor az elhelyezés és a berendezés elhúzódó nehézségei miatt. 1847 januárjában elhunyt József nádor, a Magyar Nemzeti Múzeum legbuzgóbb pártfogója, akinek évtizedes védnöksége alatt vált a könyvgyűjtemény nemzeti könyvtárrá és több funkciós szellemi intézménnyé. A Könyvtár működésének körülményei, tárgyi és anyagi feltételei ugyanakkor komoly hiányosságokat mutattak, ennek következtében aligha volt képes a hazai művelődés és a tudományos kutatás érdekeit megfelelően szolgálni.

Mátray nagy körültekintéssel kezdte meg könyvtárrendező és -feldolgozó munkáját. Meghozatta a bécsi udvari könyvtár, a prágai egyetemi könyvtár és a müncheni (bajor) királyi könyvtár felállítási és katalogizálási rendjének szabályzatát.

A Széchényi Könyvtár állománya ekkoriban még magángyűjtemények együttese volt, és Mátray a különböző fondokat együtt kívánta tartani. Kivételt csak az egységes kéziratár kialakításával és a köteles példányok folyamatos állományba vételével tett. Ezért a bécsi udvari könyvtár folyószámos rendszerét fogadta el, amely lehetővé tette a gyűjtemények együtt tartását.

A kéziratár kialakítását a nyelvek szerinti szétválogatással kezdte (latin, német, magyar), ezen belül méret szerint számsorrendet alakított ki. A felettes hatóságok elégedetlenek voltak a feldolgozó munka ütemével, de a megfelelő feltételek biztosításáért éveken át semmit se tettek. Prágában 7, Bécsben 12 fő végezte azt a munkát, amit Pesten Mátray egyedül. Végül 1860-ban töltötték be az 1821 (!) óta üres segédőri állást (Barna Ferdinánddal), ettől kezdve ketten foglalkoztak a könyvállomány feldolgozásával.

Az 1863-ban felállított, ún. Andrassy-bizottság elismerte Mátray munkáját (a kéziratállomány feldolgozását), és nagyvonalú távlati fejlesztési tervet dolgozott ki olyan szakértők részvételével, mint Eötvös József, Rómer Flóris vagy Szalay László. A terv az Állami Számvevőszék szűkmarkúságán ugyan megbukott, de valamelyes eredménye mégis lett. A Magyar Nemzeti Múzeum rendszeres évi segélyét közel a kétszeresére emelték, a személyzet létszámát némiképp növelték (hatra), az új szervezeti és működési szabályzat pedig lehetővé tette egy modern, demokratikusan szerveződött, kulturális közintézmény működését.

Az 1860-as évek közepéig kellett várni két alapvető könyvtári probléma megoldására. Az egyik, hogy a köteles példányból származó könyvek bekötése kezdettől hiányzott: ekkorra több tízezer kötetre nőtt az elmaradás, s végül az állam 1863-ban évi 1000 forint kötetési segélyt ajánlott meg. A másik, hogy a Könyvtár 14 helyiségéből 8 még az 1860-as években is teljesen berendezés nélkül állt. Társadalmi gyűjtés eredményeként kapott a Könyvtár 25 ezer forintot, amelyből a díszterem berendezését kialakították (máig a Magyar Nemzeti Múzeum egyik legszebb helyisége), ide kerültek a magyar nyelvű kéziratok, az ősnymtatványok és a külföldi könyvritkaságok. A Könyvtár olvasótermét végül 1865-ben nyitották meg. Készen állt ekkorra a hungarika-könyvtár, a segédkönyvtár, a kéziratok és az oklevelek gyűjteménye. A könyvtár állományának nagyobb hányada, mintegy 60-70 ezer kötet azonban továbbra is feldolgozásra várt, ezért Mátray elhíhazottnak és korainak tartotta a megnyitást.

A kiegyezéssel új korszak kezdődött a Magyar Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár életében is. A Múzeum élére Pulszky Ferenc, a reformkori nemzedék kiváló képviselője került, aki – Eötvös Józseffel, az új kulturális miniszterrel egyetértésben – kijelölte a Könyvtár fejlesztésének az irányát is.

A korábban használt fejlesztési és nyilvántartási elvet (amelyet Mátray a bécsi udvari könyvtárból vett át) félretették, és helyébe a müncheni szakrendet állították. Eötvös szeme előtt egy szigorú szakrendet követő, egységes könyvgyűjtemény lebegett, ez volt a korabeli Európában az elfogadott könyvtárfejlesztési irányvonal. A feldolgozási tervek között szerepelt a szakkatalógus létrehozása, de ebből újabb hatvan évig nem lett semmi, a szakkatalógust szakrepertóriumok pótolták. A létrejött helyrajzi katalógusok nehezen kezelhető jegyzékek voltak, 111 szakon belül 3-3 méret szerint, minden méreten belül pedig újrainduló betűrendben helyezkedtek el a könyvek. Az új gyarapodás elhelyezése beékeléssel történt mind a raktárban, mind a szakrepertóriumban, ami a könyvek állandó mozgását, átren-

dezését jelentette. A történetileg kialakult gyűjtemények témák szerint szétszórtak. Csak évtizedekkel később vált általánossá az a felismerés, hogy a szakok szerinti tájékozódást a szakkatalógusban kell biztosítani, és nem a raktári elhelyezésben. A szakrendi felállítás rendkívül helyigényes volt, a jelzetek egyre bonyolultabbakká váltak, a rendszer a hungarikakutatás igényeinek csak kevéssé felelt meg. Az általános könyvtárügyi fejlődést tekintve azonban ez az átszervezés kétségkívül korszerű volt, különösen azért, mert példamutató gyorsasággal hajtották végre, és mert a magyarországi könyvtárügyet betagozta egy egységes európai könyvtári rendszerbe.

A müncheni szakrendszer korábbi tudományfelosztási elképzelésekre épült, de azoknak a gyakorlatias változatát jelentette. A tizenkét főosztályt római szám és latin elnevezés jelölte. Ebbe a rendszerbe a hungarika szakok beillesztése csak alszakok létesítése formájában volt lehetséges, mindez az eredeti nemzeti könyvtár elképzelés ellenében hatott. A feldolgozás munkáját Barna Ferdinándra (és tíz új rapidfjasra) bízta, Mátray munkaköre a kurrens ügyekre és az olvasóterem működtetésére szűkölt.

Eötvös egyetemes gyűjtőkörű, tudományos nagykönyvtár megteremtését tűzte célul, amely a Széchényi Könyvtár mellett az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtár állományát, gyűjtőkörét és funkcióit egyaránt tartalmazta volna. Ez az elképzelés a Széchényi Ferenc elveinek megfelelő nemzeti könyvtár-konceptióval szemben állt, Mátray több ízben megvédte az alapító elveit – magával Eötvössel és a minisztériummal szemben is.

Mátray Gábort 1875 tavaszán nyugdíjazták. Kiköltöztették múzeumi szolgálati lakásából, a Széchényi család (12 gróf) összesen 360 forintot volt hajlandó összeadni egyszeri adományként (szó se volt évjáradékról!) „egy elaggott hű szolga javára”. Mátray még ugyanaz év júniusában elhunyt. A Vasárnapi Újság nekrológja szerint: „Benne egy ma már feledésbe merülő korszak egyik legérdemesebb munkása szállt sírba”.

FRAKNÓI VILMOS (1843–1924)

A kiegyezés és a hivatalba lépő, új magyar kormány, személy szerint Eötvös József, majd hivatali utóda, Trefort Ágoston tevékenységének eredményeként számottevő fellendülés következett be a magyar szellemi életben. Eötvös kezdeményezését Trefort folytatta, és váltotta valóra: minisztersége idején (1872–1888) többek között megvalósult a szakirányú múzeumok rendszere, ami egyúttal a Magyar Nemzeti Múzeum tehermentesítését is szolgálta. A megnövekedett pénzügyi lehetőségek aktívabb gyűjtő- és szakszerűbb feldolgozó munkát tettek lehetővé, szélesebb körű szolgáltatásokat nyújtottak, és a munkatársak alaposabb tudományos felkészültségét kívánták meg. Véget ért (1875-ben, Mátray Gábor nyugdíjaztatásával) az a közel háromnegyed évszázadig tartó, romantikus korszak, amikor a hazafias lelkesedés és a nemzeti ügy szolgálata volt az értelmiségi életpályák mozgatója (így a könyvtárosi pályáé is), helyébe a hivatali szellem tiszteletben tartása, a tudományosan megalapozott szakszerűség lépett.

Fraknói Vilmos 1875 és 1879 között, alig fél évtizedig töltötte be a Könyvtár igazgatói posztját. A szerencsés történelmi pillanatban a feladatnak kiválóan meg-

felelő személyt sikerült találni, akinek a tevékenysége hosszú időre megszabta a nemzeti könyvtár célkitűzéseit és a tevékenység színvonalát.

Fraknói (1874-ig Frankl) Vilmos a Nyitra megyei Ürményen született, pesti teológiai és bölcsészeti tanulmányai (történelem–latin szak) után a nagyszombati gimnázium, majd az esztergomi papnövelde tanára. 1865-ben szentelik pappá, élete során magas egyházi méltóságokat ér el (nagyvárad kanonok, címzetes püspök), Konzervatív katolikus szellemű munkáiban a magyar történelem szinte valamennyi korszakával foglalkozik, legjelentősebbek a Hunyadiak és a Jagellók korára vonatkozó kutatásai. A két uralkodóház királyain kívül Vitéz János, Bakócz Tamás, Verbőczy István életéről készített részletes történelmi beszámolókat. Több jeles forráskiadvány megjelentetése fűződik a nevéhez, legismertebb a Magyar Országgyűlési Emlékek (tíz kötetben), valamint a Monumenta Vaticana Hungariae (négy kötetben). A századfordulón, közel húsz éven át a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelői tisztét töltötte be.

A korábbi alapító jogával élve az alig harminckét éves Fraknóit is a Széchényi család javasolta a Könyvtár új vezetőjévé. A fiatal történetíró-pap ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Fraknói erőteljes hiánypótló akciót indít a kötelempéldány-szolgáltatás teljessé tétele érdekében. Az 1848-as sajtótörvény ugyan 1867-ben ismét érvénybe lépett, de – büntető szankciók hiányában – a nyomdáknak alig a fele teljesítette kötelezettségét a Könyvtárral szemben. Fraknói a nyomdákon kívül a testületeket, sőt magukat a szerzőket is felszólította műveik (alkalmanként utólagos) beküldésére.

1870 után jelentősen megnövekedett a Könyvtár állománygyarapításra fordítható összege: 1870-ben 5000, ettől kezdve évi 7500 forint volt a Múzeum és a Könyvtár együttes beszerzési kerete. Széchényi Lajos alapítványa (évi 420 forint) és a kötetésre kapott évi 1000 forint tovább növelte a Könyvtár gyarapításának és korszerűsítésének anyagi lehetőségeit. A könyvek mellett gyakran okleveleket és kéziratokat is vásárolt, amelyek – egyediségük okán – alkalmanként értékesebbek voltak a könyveknél. A minisztérium hagyatékok, könyv- és kézirat-együttesek megvásárlására gyakran soron kívül biztosított támogatást, így került a Széchényi Könyvtár állományába többek között Jászay Pál történetíró oklevél-gyűjteménye vagy Farkas Lajos ügyvéd régiség- és könyvállománya (ez utóbbi gyűjtemény egy korvina kötetet is tartalmazott). Vörös Lajosnak (Kossuth Lajos titkárának) a szabadságharc történetével foglalkozó dokumentumai, Tunyogi József Erdélyre vonatkozó okiratai, valamint számos XVI. századi, korai hazai nyomtatvány ekkor vált részévé a Könyvtár állományának, és mindez a főhatóság bőkezűségét és a könyvtár szerepének nagybecsülését egyaránt igazolja. A Könyvtár rendszeres éves költségvetése azonban ennek ellenére jóval alacsonyabb volt, mint számos más európai országban (a bécsi udvari könyvtár már évtizedek óta mintegy a háromszorosát kapta évente ennek az összegnek).

A fellendülő kapitalizálódás évtizedeiben virágzásnak indult a régiségek piaca, a régi könyvek és kéziratok birtokosai többnyire eladás útján értékesítették vagyontárgyaikat, adományozásra tehát egyre kevésbé számíthatott a Könyvtár. A kéziratpiac árvitái és a vásárlók versengése időnként érzékeny veszteségeket és elszalasztott lehetőségeket okozott, a magyarországi könyvek, kéziratok és oklevelek külföldre áramlásának folyamatát csak jóval később, a műemlékvédelmi törvény elfogadása után (1929) lehetett megállítani, illetve csökkenteni.

A Széchényi Könyvtár gyarapodásának sajátos formáját jelentette a főúri családok levéltárainak az elhelyezése a Könyvtár állományában – örök letétként. 1876-tól indult meg a Könyvtárnak ez a fajta levéltári „mentési akciója”, amely kétségkívül számos értékkel gyarapította az állományt, mindamellett a raktározás és a nyilvántartás számára nehezen megoldható tehertételt jelentett. A családi levéltáraknak a Könyvtárba kerülése indította el a rendszeres gyűjtést, amely idővel (1882-ben) az önállósodott Levéltári Osztály kialakításához vezetett. A Széchényi Könyvtárnak ez a részlege 1934-ben az Országos Levéltárba került át.

A Könyvtár állományának szakszerű feldolgozása során ekkor alkalmazták először az állományapasztást: az 1870-es években közel húszezer másodpéldánytól szabadult meg a Könyvtár. Más hazai könyvtárak, tanintézetek és tudományos egyesületek kapták a duplumokat ajándékba, vagy megvásárolhatták mérsékelt áron. Egy részüket cserepéldányként hasznosították, illetve eladták, és árát könyvvásárlásra fordították.

Az olvasói forgalom látványosan fellendült a Széchényi Könyvtárban, az 1870-es évtized végére meghaladta az évi húszezer főt. Fraknói megteremtette a kutatószobák rendszerét, külön kézikönyvtárral. 1877-ben magyar történelmi és irodalomtörténeti kiállítást rendeztek, amely a Széchényi Könyvtár állományának az első nagyszabású bemutatása volt, a hazai és a külföldi érdeklődők számára. Ezzel a kezdeményezéssel a Széchényi Könyvtár több nagy hagyományú európai könyvtárat megelőzött, Lipcsében például 1881-ben alakítottak ki írás- és könyvtörténeti múzeumot, Münchenben, a (bajor) királyi könyvtárban 1894-ben rendezték az első tematikus kiállítást.

Fraknói a Könyvtár tudományos tevékenységének a középpontjába a régi magyar kéziratok és nyomtatványok felkutatását, megszerzését és feltárását állította – az ún. hungarikakutatásokat. E munkák elmélyítésére indult meg a munkatársak külföldi tanulmányútjának a szervezése, ami a Könyvtár nemzetközi kapcsolatrendszerének a bővülését is jelentette. A kutatás támogatása céljából elkülönítették az 1711 előtt megjelent „rég Magyar könyveket”, amelyek RMK megjelöléssel a Könyvtár egyik legjelentősebb különgyűjteményét jelentették.

A hungarikakutatások során indult meg a régi könyvek kötéstábláinak a vizsgálata, és ennek során a felbontott kötéstáblákból számos írott és nyomtatott pergamen- vagy papírtöredéket hoztak napvilágra. Figyelmet érdemlő kezdeményezés volt a fényképezés viszonylag új műszaki megoldásának alkalmazása a könyvtári gyakorlatban: ezt az eredetiben meg nem szerezhető dokumentumok pótlására használták, 1879-től.

Fraknói nagy érdeme továbbá, hogy a Magyar Könyvszemle című folyóirat megindításával megteremtette a rendszeres írás-, könyv-, nyomdászati-, sajtó- és könyvtártörténeti kutatásokat Magyarországon. E kutatásokban a Széchényi Könyvtár munkatársai vezető szerepet játszottak. 1876 és 1879 között maga Fraknói volt a folyóirat szerkesztője. A Magyar Könyvszemle folyamatosan közölte (a Könyvtár beszerzései alapján) a kurrens nemzeti és hungarika bibliográfiát. A hazai irodalmi termés nyilvántartását és közzétételét valójában már Széchényi Ferenc is a nemzeti könyvtár feladatai közé számította, e célból készítette el a könyvállomány nyomtatott katalógusát és pótköteteit, ezek feladata lett volna gondoskodni az új beszerzések közzétételéről. Eötvös 1867-től ezt a tevékenységet a beszolgáltatott köteles példányok alapján kívánta pontosítani és rendszeressé tenni. A Széchényi Könyvtár

azonban csak a Magyar Könyvszemle melléklapjaként megjelenő bibliográfiával tudta megvalósítani ezt az évtizedes kívánalmat.

Fraknói Vilmos alig fél évtized alatt korszerű tudományos műhellyé tette a Széchényi Könyvtárat. Az egész magyar könyvtárügy veszteségének tekinthetjük, hogy 1879-ben a Magyar Tudományos Akadémia főtítkári tisztségébe távozott. Joggal írta róla megemlékezésében Fejérpataky László, későbbi utóda a könyvtárigazgatói székben: „Fraknói volt, aki a Múzeum könyvtárába európai levegőt hozott”.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (1857–1923)

1867 és 1900 között az Országos Széchényi Könyvtár olvasóinak száma és a használt dokumentumok mennyisége egyaránt körülbelül a háromszorosára nőtt. Komoly számbeli növekedést jelentett az évi 18–20 ezer olvasó, mivel éppen ez időben kezd meg működését a fővárosi könyvtári hálózata (a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár elődje), és ekkortól nyitja meg kapuit délutánonként is az Egyetemi Könyvtár. A Széchényi Könyvtár továbbra is őrizni kívánja tudományos színvonalát, elzárkózik a szórakoztató olvasmányok beszerzése elől. Az 1890-es évekre azonban megváltozik az olvasói összetétel: a kutató tudósok mellett egyre nő a középiskolai tanárok és az egyetemi hallgatók részaránya, majd a beiratkozási korhátárt 16 évre szállítják le. 1889-ben a beiratkozott 1287 olvasó 78%-a volt egyetemi hallgató, 12%-a gimnazista. (Rosszallják is ezt a helyzetet a régi vágású felügyelő könyvtárosok, akik még 1879-ben a női olvasókat eltanácsolták a könyvtárból!)

A Széchényi Könyvtár első sorban a tudósok, történészek műhelye volt, értékét növelte a magyar könyvállomány (egyre megbízhatóbb) teljessége. Egyre újabb olvasói rétegeket vonzott a Hírlapkönyvtár megalakulása és az önálló hírlapolvasó létrehozása (1890). Az 1890-es évek végére kialakul a Széchényi Könyvtár és a nagyobb vidéki könyvtárak, intézmények között a könyvtárközi kölcsönzés rendszere, bár ennek mennyisége kezdetben évente nem éri el az ötvenet. A külföldi könyvtárközi kapcsolatok is zavartalanul fejlődnek (kivéve Párizssal).

Fejérpataky László negyven évnél hosszabb időt töltött a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatában. 1882-ben lett a levéltár vezetője, 1893-tól a Könyvtár igazgató őrje. Fiatalkora ellenére ekkor már tekintélyes tudósi múlt állt mögötte. 1857-ben született a felvidéki Eperjesen. Gyermekkorában címeres pecsétet gyűjtött édesapja irodájában, e korai érdeklődés talán már magában rejtette későbbi vonzódását a címertan iránt. Neve 17 évesen tűnik föl először nyomtatásban: a Fővárosi Lapok hasábjain, egy fordítás élén, később éveken át közöl útirajzokat és népszerű történelmi jegyzeteket. Alig 19 éves, amikor első történettudományi művét közzé teszi (Irodalmunk az Árpádok korában, 1878), a középkor és közelebről az Árpád-kor lesz később is fő érdeklődési területe. 1878-ban bölcsészdoktori, a következő évben történelem-latin szakos tanári diplomát szerez. Ösztöndíjjal Bécsbe kerül, az Institut für Geschichtsforschungban a történelmi segédtudományokat, különösen az oklevélkritikát kutatja. A tanulmányút nem volt hiábavaló, a tanultakat a pannonhalmi alapítólevélről írott dolgozatában hasznosítja, ennek alapján 1879-ben – 21 évesen (!) – az oklevéltan egyetemi magántanárává nevezik ki.

Feldolgozza a budapesti Egyetemi Könyvtár latin kódexeit, majd a Magyar Nemzeti Múzeum oklevéltárát rendezi –, e két műhelyben szerzett ismeretei a

történeti segéd tudományok szakértőjévé teszik. 1883-ban, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság kiadásában megindítja a Turult, a történeti segéd tudományok magyarországi folyóiratát.

Míndez azonban a tudományos karriernek még csak a kezdetét jelenti. A történettudományok helyzetéről, és a további kutatások irányáról vallott nézeteit az 1885. évi történész kongresszuson fejt ki. A széles körű anyaggyűjtés és az összefoglaló monográfiák után itt volna – hirdeti Fejérpataky – a részkutatások ideje. Ez azonban elképzelhetetlen a források és oklevelek hiteles és igényes kiadásai nélkül. Európa ezen a területen messze előttünk jár, figyelmezteti tudóstársait. A kritikai forráskiadások bevezetését sürgeti, ő maga igényességben felülmúlhatatlan.

A könyvtárigazgató és a tudós történész célja egybeesett, amikor az alapító Széchenyi Ferenc célját mind tökéletesebben akarta valóra váltani: a minél teljesebb hungarika könyvtárat létre hozni, „ennek elérésére szentelte ifjúkori lelkesedését, férfikorának teljes munkaerejét, hajlott korának tapasztalatait” (Áldásy Antal).

A magyarországi hungarikaállomány teljességének megteremtése és a beszerzés folyamatosságának megtartása érdekében Fejérpataky László újrafogalmazta a kötelepéldány-törvény tervezetét, az elfogadott 1897. XII. tc. az ő tervezetén alapul. Figyelme nemcsak a hazai források maradéktalan gyűjtésére terjedt ki, a Széchenyi Könyvtár ezekben az években szinte minden jelentősebb európai könyv- és oklevélárverésen jelen volt, számos oklevelet sikerült a nemzeti könyvtár számára meg- vagy visszaszerezni. Figyelemmel kísérte a hazai magángyűjteményeket, ezek megszerzése érdekében fáradhatatlanul kilincselte, és igyekezett előteremteni az anyagi eszközöket.

Fejérpataky igazgatósága előtt (1882) a levéltár anyaga a kéziratáréval egyesítve, tudománytalan módon került nyilvántartásra. A két állományrész szétválasztása, fondok alakítása és a történetiség szempontjainak az érvényesítése Fejérpataky irányítása alatt történt. A Széchenyi Könyvtár a hazai főrangú és nemesi családok levéltárát olyan nagy számban őrizte, hogy bátran mondhatjuk a történeti nyelv tudomány, a családtörténet és a címertan terén az ország vezető intézményének.

A XX. század első évtizedében számos írói hagyatéék és kézirat került a Széchenyi Könyvtár állományába. Petőfi, Vörösmarty, Tompa, Jókai teljes írói hagyatéka, 1913-ban a Madách-hagyatéék (Az ember tragédiája kéziratának kivételével). De írónk-költőink levelezése is nagyrészt itt volt megtalálható: Kazinczy, Bajza, Toldy, Kölcsey, Arany, Eötvös levelezése.

A nemzeti könyvtár állományának érdekes színfoltját jelentik a színlapok és a színeszi hagyatékok, Szigligeti Ede színműíró teljes hagyatéka, Fánecs Lajos színész 16 kötetből álló színlapgyűjteménye, Dériné Széppataki Róza 12 kötetes naplója, és Egressy Gábornak, a korszak legkiválóbb magyar színészenek a teljes hagyatéka. De ide került a szomolnoki német színház (Szepesség) iratanyaga, valamint Szinnyei József színlapgyűjteménye is.

A századforduló környékén Európa vezető könyvtárai már felhagytak a helypazarló szakrendi elhelyezéssel, a kiadványok mennyiségének robbanásszerű növekedése ezt egyre kevésbé tette lehetővé. De megjelentek és gyors ütemben terjedtek el a kisebb méretű és jobban használható katalóguscédulák is. Fejérpataky elvetette a numerus currens elvét, egyúttal elvetette a rekatalogizálás rémét és a könyvtár velejáró elkerülhetetlen bezárását is. A XX. századi modern és használható könyvtár

megteremtése így még távolabbra tolódott. (A kötelespéldány-szolgáltatás során beérkező művek egy évnél hosszabb idő után jelentek meg a katalógusban.)

A korszerű nemzeti bibliográfia megteremtésére több komoly erőfeszítés történt, Gulyás Pál, Kőhalmi Béla már az 1910-es évtizedben koncepciót dolgozott ki a nemzeti bibliográfia előkészítésére és kiadására, egy Magyar Bibliográfiai Intézet létrehozására. A kulturális kormányzat azonban nem biztosította a szükséges anyagi forrásokat, a terveket pedig a közeledő háború hosszú időre elso-dorta.

1916-ban Fejérpataky László a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói teendőinek az ellátására kapott megbízást. Mindez azonban nem gátolta, hogy a Széchényi Könyvtár vezetését továbbra is zökkenőmentesen elvégezze. A Könyvtárban ki-váló könyvtárosok és tudósok voltak segítségére.

Fejérpataky a gyűjtemények egységét csak emberfeletti erővel volt képes meg-őrizni. A Múzeum és a Könyvtár zavartalan működésének megtartására alkal-manként személyes fellépésére és példamutató bátorságára is szükség volt. 1919 őszén, Budapest román katonai megszállásakor, a fegyveres garázdálkodókkal dacolva védte meg a Magyar Nemzeti Múzeum felbecsülhetetlen értékeit és pó-tolhatatlan állományát. Személyes bátorságát dicséri, hogy bezáratta a Múzeum kapuit, így akadályozva meg a kiszemelt értékek elszállítását. A román tisztekkel folytatott dulakodásban szívinfarktust kapott az akkor már hatvanadik évén túl járó könyvtárigazgató-történészprofesszor. A Múzeum felmentése érdekében ére-lyesen föllépő Bandholz tábornoknak, az Antant-misszió amerikai tisztjének szob-ra áll Budapesten. Fejérpataky László emberi bátorságát csak környezete ismerte. Adózzunk tisztelettel emlékének!

1923-ban halt meg. Akadémiai emlékbeszédben összegezte Fejérpataky László munkásságát Áldásy Antal, Hóman Bálint és mások. Igazi emléket számos tör-ténelmi tanulmánya, forráskiadása, az épségben és egységben megtartott Magyar Nemzeti Múzeum és a XX. századba értékeivel és gondjaival átkalauzolt Széché-nyi Könyvtár őrizi.

Lukáts János

Ezerarcú OSZK

OSZK. E néhány betű mindannyiunk számára egyet jelent: Országos Széchényi Könyvtár. A könyvtár, melyben minden Magyarországon megjelent könyv meg-található és mindenki számára hozzáférhető. Az ország kulturális életének egyik legfontosabb központja. Az idén 200 éves könyvtár azonban ennél sokkal több. Kutatók keresnek és találnak itt mindig újabb és újabb forrásokat munkájukhoz, diákok napról-napra nagyobb tudásanyag birtokába kerülnek az épület falai között, olvasók és könyvtárosok tízezrei használják adatbázisaikat, kiadványaikat, melyek nélkülözhetetlenek munkájukhoz, tanulmányaikhoz. De bárkit, aki csak egyetlen egyszer látogatott el ide, és talált meg egy számára igen fontos dokumentumot, elvághatatlan szellemi szálak fűzhetnek a könyvtárhoz.